

Medea Palatina

Megjegyzések Cicero Caelianájához, különös tekintettel
Clodia személyére

A jelen írás *Cicéronak M. Caelius Rufus* védelmében 56 áprilisában a *Ludi Megalenses* első napján elmondott beszédének néhány aspektusát kívánja felvillantani. A *pro Caelio* Cicéronak Clodiusszal (és klánjával) vívott harcának igen fontos állomása, amely harc jelentős – olykor végzetes – hatást gyakorolt a nagy szónok életére, és ezáltal a köztársaság végének politikai eseménycire. Az ellenséges viszony első állomását 73-ra datálhatjuk, amikor Clodius jelentős csapást mért Terentiára, Cicero feleségére azzal, hogy a Vesta-papnő Fabiát, Terentia féltestvérét incestummal vádolta. Többek között e sérelmet kívánta Cicero 61-ben (részint Terentia ösztönzésére) megtorolni a Bona Dea-perben Clodius ellen tett vallomásával, amely azonban – minthogy Clodius felmentették – nem a kívánt eredménnyel ért véget. Clodius erre Cicero 58-as száműzetésének előmozdításával és palatinusi házának lerombolásával felelt. 56-ban – a politikai és magánjellegű viszonyok sajátos egybeesése folytán – Cicero számára elérkezett a lehetőség, hogy a *Caelianá*ban megsemmisítő erejű csapást mérjen Clodiára, Clodius nővére, akit a perben gyilkos humorral pellengérezett ki a római színház, tekintettel a komédia eszközeit igénybe véve – s így egy sajátos színpadi előadást rendezett az egyébként is a *ludi scaenici* idejű szolgáló *Megalensián*. (Már nem tartozik az itt vizsgálendő *pro Caelio* történetéhez, de mint az ellenséges viszony utolsó állomását megemlítjük, hogy 52-ben Cicero védte Milót, aki utcai harcok során ölte meg Clodius.)

I. I. c. 56 áprilisában az akkor huszonöt éves¹ M. Caelius ellen a *quaestio de vi* előtt fővádlóként L. Sempronius Atratinus, subscriptorként pedig L. Herennius Balbus és P. Clodius emelt vádat. A vádlott maga is mondott védőbeszédet,² ezenkívül M. Licinius Crassus Dives és (szokásához híven utolsóként emelkedve szólásra)³ Cicero lépett fel védőként. A vádemelés feltehetően a *lex Plotia (Plautia) de vi* (65/4) alapján történt,⁴ amely Cicero hír-

¹ Plinius Maior Naturalis Historiája (a továbbiakban: Plin. NH) 82. május 28-ra teszi M. Caelius Rufus születését (7.165.), amit többen nem fogadtak el, így például Mommsen, Th.: Römische Staatsrecht I-III. Berlin, 1887-1888. (a továbbiakban: Mommsen 1887-1888) I. 570³, és a 82-es évszámot 85-re módosították. Már elfogadottnak tűnik a pliniusi datálás helyessége, amit számos adattal támaszt alá Heinze, R.: Cicero Rede pro Caelio. Hermes 60, 1925. (a továbbiakban: Heinze) 194³, már a kétségek és a vita említése nélkül mint tényt közli Caelius életkorát Stroh, W.: Taxis und Taktik. Die advocatische Dispositionskunst in Ciceros Gerichtsreden. Stuttgart, 1975. (a továbbiakban: Stroh) 243.

² Cicero korában nem volt túl gyakori, hogy a vádlott magamagát védje a törvény előtt, vö. Quintilianus: Institutio oratoria (a továbbiakban: Quint. inst.) 4.1.46.

³ Cicero: Brutus (a továbbiakban: Brut.) 190.; Cicero: Orator (a továbbiakban: Or.) 130.; Quint. inst. 4.2.27.

⁴ Rotondi, G.: Leges publicae populi Romani. Hildesheim, 1966. 377.; Costa, E.: Cicero e guireconsulto I-II. Milano, 1927. (a továbbiakban: Costa) II. 91.; Kunkel, W.: Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit. München, 1962. 123⁴⁵⁰; Münzer, F.: Römische Adelparteien und Adelsfamilien. Stuttgart, 1920. 200.; Classen, C. J.: Ciceros Rede für Caelius. In: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt I.3. (Herausgegeben v.H. Temporini) Berlin – New York, 1973. (a továbbiakban: Classen) 63.; Stroh 246.; Mommsen, Th.: Römische Strafrecht. Leipzig, 1899. (a továbbiakban: Mommsen 1899.) 564², a lex Plotiát egy Q. Catulus (comsul

adása alapján lázadást szító és elvetemült polgárok ellen született, akik fegyverrel veszik ostrom alá a senatust, erőszakot alkalmaznak a magistratusokkal szemben, és az állam ellen törnek.⁵ A Caelius ellen felhozott vádak közül az első hármát, amelyek Caelius és Crassus védőbeszédében nyertek bővebb taglalást, csak Cicero összefoglalásából ismerjük meg: Cael. 23. *Itaque illam partem causae facile patior graviter et ornate a M. Crasso peroratam de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum pulsatione Puteolana, de bonis Pallae.* Cicero a maga számára a Dio, alexandriai filozófus ellen elkövetett merénylet kifejtését tartotta fenn.⁶ A vádpontok valamely módon összefüggenek XII. Ptolemaiosnak⁷ Róma által Egyiptom trónjára történt visszahelyezése ellen a senatus előtt tiltakozni kívánó alexandriai követséggel (ez a második és a negyedik vádpont esetén már első pillantásra is megállapítható). A követség 57-ben Dio vezetésével érkezett Rómába, ám a Pompeius által támogatott Ptolemaios király mindent elkövetett, hogy a senatusi audienciát megghiúsítsa.⁸ A vád szerint Caelius, Ptolemaios, illetve Pompeius ezen ügyleteinek kezdettől fogva részese volt. A *pulsatio Puteolana* valószínűleg egy az alexandriai követség elleni, annak közvetlenül Puteoliba való megérkezése után történt támadás volt; nem kizárt, hogy a *seditiones Neapolitanae* czzel valamilyen módon összefüggnek.⁹ Ha a Nápolyból a Via Appián Rómába tartó követség magistratusi védelmet vett igénybe, úgy azt méltán nevezhetjük a megfelelő római terminus technicusszal *seditioni*nak, mivel ez az államhatalommal szembeni ellenszegülést jelöli.¹⁰ A *bona Pallae*nek¹¹ az alexandriai követséggel való kapcsolatát sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudjuk.¹² Ennek kapcsán meg kell említeni azon nézetet, mely szerint ez a per elsődlegesen politikai természetűnek tekinthető, így tehát Pompeius, Ptolemaios patrónusa ellen irányult, Cicero feladata pedig az volt, hogy megfossa az ügyet minden aktuálpolitikai vonatkozásától.¹³ Ezzel szemben azonban a következők hozhatók fel: a vádlókat alapvetően magán és nem politikai jellegű motívumok mozgatták,¹⁴ nevezetesen azon tény, hogy Caelius 56 februárjában *ambitus*¹⁵ miatt vádat emelt a per idején 17 éves L. Sempronius Atratinus¹⁶ vér

78-ban) által kezdeményezett törvénnyel kívánja azonosítani. Ugyanakkor a vádak alapjául szolgáló törvény megállapítása nem bír elsődleges jelentőséggel a jelen vizsgálódás számára.

- ⁵ Cicero: pro Caelio (a továbbiakban: Cacl.) 1. legem, quae de seditionibus consuleratisque civibus qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rem publicam oppugnarint
- ⁶ Cacl. 23., 51-55.
- ⁷ Ptolemaios személyéhez bővebben lásd Volkman, H.: Ptolemaios XII. RE XXIII 2 (1959) col. 1748-1755.
- ⁸ Cassius Dio (a továbbiakban: Cass. Dio) szerint a követek egy részét már útközben megölette, a megmaradtak közül egyeseket Rómában tétetett el láb alól, másokat pedig fenyegetéssel és megvesztegetéssel vett rá arra, hogy sem jövetelük céljáról, sem pedig meggyilkolt társaikról ne tegyenek említést. A dolog ekkorra már Rómában is oly felháborodást váltott ki, hogy a senatus maga elé rendelte Diót, hogy beszámoltassa a történekről, Ptolemaios azonban olyan nagy befolyással bírt, hogy sem a filozófus (aki később orvgyilkosság áldozata lett), sem a megölt követek ügye nem került a senatus elé (39.13). Vö. Cicero: De haruspicum responso (a továbbiakban: har. resp.) 34., Strabon: Geographika (a továbbiakban: Strab.) 17.7.96.
- ⁹ Heinze (201.) ennek kapcsán jelentéktelen helyi zendülésről beszél, amit Stroh (245¹³) azzal cáfol, hogy ebben az esetben a *seditiones* kifejezés használata nem volna jogosult.
- ¹⁰ Mommsen 1899. 532.
- ¹¹ Quintilianus (inst. 4.2.27.) ennek kapcsán kiemeli, hogy erről maga Caelius is beszélt. Heinze (201.) ezen elemet birtok önkényes elfoglalásának tényállásában kívánja meghatározni, amely ellen általában az *actio vi bonorum raptorum* nevű keresettel lehetett élni (büntetőjogi vonatkozásairól Gaius: Institutiones 2.45., chhez lásd Mommsen 1899. 659⁸).
- ¹² Stroh 245.
- ¹³ Pacitti, G.: Cicerone al processo di M. Celio Rufo. In: Atti I. Congresso internazionale di Studi Ciceroniani, vol. 2. Roma, 1961. 67.
- ¹⁴ vö. Cacl. 56.
- ¹⁵ Az *ambitus* vádjához más kontextusban lásd Nótári T.: Studiorum atque artium contentio (Cic. Mur. 22-30) Actas, 1999. 1-2. sz. 227.

szerinti apja, L. Calpurnius Bestia¹⁷ ellen, akit – Cicero lévén védője – felmentettek a választási vesztegetés vádjá alól, őt ismételtelen *ambitus* miatt kívánta törvény elé idézni.¹⁸ E második vádemelést gátolta meg Atratinus a *de vi* vádemeléssel.¹⁹ (Heinze szerint a politikum e perben nem cél, hanem eszköz.²⁰) Pompeius népszerűsége épp ebben az időben érte el a mélypontot,²¹ tehát a vádlók számára ténylegesen előnyt jelentett, hogy Caeliust mint Pompeius emberét támadhatták; ezen szempontból természetesen Cicero is igyekezett a per politikai élet tompítani (Pompeius neve egyetlen alkalommal sem fordul elő a *pro Caelió*ban.)²²

Az egyes vádpontokon kívül Cicero számos olyan kérdést érint, amelyek nem tartoznak ténylegesen a vádhoz: így Caeliusnak Clodia, Metellus Celer özvegye ellen elkövetett állítólagos gyilkossági kísérletét.²³ Némiképp elkülönítve kezeli a Clodia elleni mérgezési kísérletet, ám egy megjegyzésből²⁴ világosan kiderül, hogy a bizonyítási láncolatban lényeges szerepe van a momentumnak. Caelius tehát pénzt szerzett Clodiától, hogy felbérelje Dio gyilkosait,²⁵ és ha a későbbiekben meg akarta mérgezni Clodiát, akitől a pénz származott, úgy ennek az volt a célja, hogy a merényletről tudomást szerzett asszonytól megszabaduljon.²⁶

II. A Cicero és P. Clodius, valamint nővére, Clodia közötti ellenséges viszony kialakulása nem érthető meg Cicerónak az ún. *Bona Dea*-perben tett vallomása és az őt ennek megtételére indító okok ismerete nélkül. 62 decembere elején ülték meg Caesar, a pontifex maximus házában Róma előkelő asszonyai – köztük a Vesta-szüzek is – a *Bona Dea* ünnepét. (A *Bona Dea* neve közvetlen fordítása a görög *Agathé Theos*nak, aki gyógyító istennőként vált ismertté,²⁷ az őt említő felirat²⁸ és az attikai ábrázolások alapján alighanem Hygeia egy alakjával van dolgunk.²⁹) Rómában egy imperiummal rendelkező magistratus házában tartották e szertartást,³⁰ amin csak az uralkodó osztály matronái és a Vesta-papnők vehettek részt,³¹ az ünnepet a magistratus felsége vezette, tehát a *Bona Dea* nem rendelkezett külön papnővel.³²

¹⁶ Atratinushoz bővebben lásd Münzer, F.: L. Sempronius. RE II A 2 (1923) col. 1366-1368.

¹⁷ Személyének azonosításához lásd Münzer, F.: Aus dem Leben des M. Caelius Rufus, Hermes 44. 1909. 135-142.

¹⁸ Vö. Cael. 16., 56., 78. Minthogy a köztársaság kori római per jog nem ismerte a perújrafelvétel intézményét, valószínűleg arról lehet szó, hogy Bestia újból hivatalra pályázott, Caelius pedig újra vádat emelt ellene (Heinze 195²).

¹⁹ A lex Plotia alapján emelt vádat soron kívül tárgyalták, tehát a Caelius által emelendő második *ambitus* vád előtt.

²⁰ Heinze 197., Classen 67., 93.

²¹ vö. Cael. 78., Cicero: Epistulae ad Quintum fratrem (a továbbiakban: ad. Q. fr.) 2.6.6.

²² Stroh 246.

²³ Costa II. 93.

²⁴ Cael 56. Et vos non videtis fingi sceleris maximi crimen, ut alterius sceleris suscipiendi fuisse causa videatur? – S ti nem látjátok, hogy itt egy szörnyű büntett (ti. a Dio elleni merénylet) vádját koholták, hogy ez a másik bűn (ti. a Clodia elleni merénylet) elkövetési indítékának tűnjék? vö. Nótári T.: Marcus Tullius Cicero M. Caelius védelmében mondott beszéde. Documenta Historica, 43. Szeged, 1999. (a továbbiakban: Nótári) 37.

²⁵ Cael. 52.

²⁶ Stroh 249.

²⁷ Macrobius említi Saturnalia (a továbbiakban: Macr. Sat.) című művében (1.12.25.) a Bona Dea templomában tartott kígyókat és gyögyfüveket.

²⁸ Corpus Inscriptionum Latinarum. (a továbbiakban: CIL) Leipzig-Berlin, 1862-1943. VI. 72.

²⁹ Latte, K.: Römische Religionsgeschichte. München, 1992. (a továbbiakban: Latte) 228.

³⁰ Cicero consulatusa idején a december 4-ről 5-re virradó éjjelen az ő háza szolgált helyszínül – Plutarchos: Cicero (a továbbiakban: Plut. Cic.) 19., Cass. Dio 37.35.4., feltételezhetjük, hogy a következő évben Caesar házában is ekkor került sor a szertartásra.

³¹ Cicero: Epistulae ad Atticum (a továbbiakban: Att.) 1.13.3., har. resp. 37., Plut. Cic. 19., Cass. Dio 37.35.4., 37.45.1.

³² Latte 230.

A jelen eszt szempontjából különös jelentőséggel bír, hogy a szertartásról minden hímnemű élőlény – legyen az ember vagy állat – szigorúan ki volt zárva. Arról, hogy ezen az éjszakán mi történt, a történetírói források³³ nem adnak minden ponton egységes képet, a következő azonban majdnem teljes biztonsággal megállapítható: Clodius valahogyan bejutott a házba (Plutarchos szerint nyitva találta az ajtót, és úgy ment be). Hárfaónök alcázta magát,³⁴ ám Plutarchos és Appianos azon állítása, miszerint az alcázást nagyban megkönnyítette, hogy ckkortájt még nem kellett borotválkozni, téves, elfeledkeznek ugyanis arról, hogy a *Bona Dea*-botrány idején Clodius már 29-30 éves volt. Dio Cassius közlése szerint célja Caesar feleségének, Pompeiának az elcsábítása volt (ami Dio Cassius szerint meg is történt), ám ez egyáltalán nem biztos. A szertartást egyébként nem Pompcia, hanem Caesar anyja, Aurelia vezette.³⁵ A megzavart ünnepet utóbb a Vesta-papnók megismételték (*instauratio*).³⁶

A senatusban a *Bona Dea*-botrányt Q. Cornificius³⁷ hozta szóba először, a testület pedig a Vesta-papnók és a pontifexek elé utalta, akik a pontifex maximus, Caesar elnöktele alatt ültek össze.³⁸ E testületnek Caesar mellett még volt egy tagja, aki a későbbi perben szerepet vitt: L. Cornelius Lentulus Niger, Flamen Martialis.³⁹ A senatus jelentést kapott, miszerint a *Bona Dea*-szertartás megzavarása *nefasnak* számít. A jelentés után – de még a per előtt – Caesar elvált feleségétől, és kijelentette, hogy nem hajlandó a bíróság előtt tanúként megjelenni, czáltal biztosítván Clodiust arról, hogy a köztük levő barátságban nem keletkezett törés.⁴⁰ A senatus elfogadta a jelentést, és speciális törvénykezési fórum felállítását határozta el, hogy az vizsgálja ki a Clodius által elkövetett incestumot.⁴¹ A törvényszék tagjait nem az *album iudicium*ból választották sorsolás útján – miként ezt a *quaestio*s eljárás esetén szokásban volt⁴² – hanem az elnökölő praetor személy szerint válogatta össze a résztvevőket, ami azon gyanút erősítette meg, hogy a bírák eleve elfogultak lesznek Clodiusszal szemben.⁴³ Ezen okból Fufius Calenus néptribunus vétót emelt a M. Piso által előterjesztett vád ellen.⁴⁴ Az ügy a nép elé került, Clodius ellenfelei közül itt hárman léptek fel igen határozottan, Cato, Favonius és Hortensius, majd ismét összehívták a senatust, és Fufius Calenus ellenállását leszerelvén elhatározták, hogy az eredetileg is tervezett módon fognak eljárni – erről értesítette Cicero Atticust február 13-án.⁴⁵ A következő senatusi ülésen Fufius két javaslatot tett: Clodius

³³ Velleius Paterculus: *Historia Romana* 2.45.1., Plut. Cic. 28., Plutarchos: Caesar (a továbbiakban: Plut. Caes.) 9.; Suetonius: *Divus Iulius* (a továbbiakban: Suet. Iul.) 6.2.; Appianos: *Bella civilia* (a továbbiakban: App. Civ.) 2.14.52.; Cass. Dio 37.45.; Livius: *Ab urbe condita* librorum periochae 103.

³⁴ har. resp. 44.; Plut. Cic. 28.2.; Caes. 10.1.; Iuvenalis: *Saturae* 6.337.

³⁵ Suet. Iul. 74.2.; Schol. Bob. 89.26.

³⁶ Att. 1.13.3.; Schol. Bob. 89.23. az *instauratio* intézményéhez lásd Latte 250., a Vesta-kultuszhoz Hommel, H.: *Vesta und die frühromische Religion*. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. Berlin – New York, 1972. I.2.397.; Pötscher, W.: *Hestia und Vesta. Eine Strukturanalyse*. Athlon. *Satura Grammatica in honorem*. T. R. Adrados, Vol. II. Madrid, 1987. 743.

³⁷ Q. Cornificius nem túl csélyesen pályázott a 63-as esztendő consulatusára, Cicero nem sorolta a „nostri” közé (vö. Att. 1.13.3.).

³⁸ Att. 1.13.13., a *Virgines Vestales* és a *Pontifices* i.e. 69-ben történt közös fellépéséhez lásd Maer. Sat. 3.13.11.

³⁹ Balsdon, J. P. V. D.: *Fabula Clodiana*. *Historia*, 15. 1966. (a továbbiakban: Balsdon) 67.

⁴⁰ Att. 1.13.3.; Plut. Caes. 10.8-10.; Suet. Iul. 6.2.; 74.2.; App. civ. 2.14.52.; Cass. Dio 37.45. Caesar eljárásának motívumait itt homály fedi, nem deríthető ki, hogy vajon Clodiust mint politikájának jelentős eszközét nem akarta-e kiengedni a kezéből, vagy pedig úgy vélte, hogy a pontifex maximus méltósága kívánja meg, hogy egy ilyen helyzetben elváljon – komolyabb gyanúval nem illetett – feleségétől.

⁴¹ Att. 1.13.3.

⁴² A *quaestio*s eljárásához lásd Kunkel, W.: *Quaestio*. In: *Kleine Schriften*. Weimar, 1974. 32.

⁴³ Balsdon 69.

⁴⁴ Cicero: *Paradigma Stoicorum* 4.32.

⁴⁵ Att. 1.14.5.

ügyében tartásuk meg a pert, de a bírák sorsolás útján jelöltesszenek ki.⁴⁶ Az első javaslat elfogadásra talált, a másodikat elutasították,⁴⁷ a senatus Fufiust bízta meg, hogy terjessze a vádat a nép elé; Cicero szerint ez azért történt, mert Hortensius – és köre – teljességgel biztos volt abban, hogy Clodiust bármely bíróság elítélné.⁴⁸ A vádemelés tehát valamikor 61. március 15-c előtt megtörtént. Magáról a perrel igen keveset tudunk, a vádat hárman adták elő, három Cornelius Lentulus: L. Cornelius Lentulus Crus, L. Cornelius Lentulus Niger (Flamen Martialis) és Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus.⁴⁹ A vád ellen Clodius azon alibit kívánta igazolni, hogy a *Bona Dea*-szertartás napján nem Rómában, hanem Interamnában volt. Ezen alibit megdöntendő tanúként lépett fel számos a *Bona Dea*-ünnepen részt vett matrona, köztük Caesar anyja, Aurelia és Caesar nővére, Iulia is.⁵⁰ Cicero hasonlóképp tanúvallomást tett arról, hogy a szertartás napján Clodius meglátogatta Rómában – egyes források⁵¹ szerint a látogatás a botrány előtt három órával (azaz késő este),⁵² más értelmezések⁵³ szerint ez a reggeli salutatio alkalmával történt.⁵⁴ Clodiust végül felmentették; a per illetően kimenetelének több okát valószínűsíthetjük: nem zárható ki, hogy a bíróság tagjait megvesztegették, a pénz feltehetően Crassustól származott (fejenként három-négyezer szestertertius kaphattak az esküdtek)⁵⁵ – mind Catulus,⁵⁶ mind pedig Cicero utalt ezen lehetőségre.⁵⁷ A vesztegetés lehetősége mellett felmerülhet az esküdtszék féltelme⁵⁸ és a kétség azt illetően, hogy Aurelia mennyire volt képes pontosan felismerni Clodiust.⁵⁹ Minthogy a per nem Cicero kívánsága szerint dőlt el, és tanúvallomása révén Clodiusban halálos ellenségre tett szert, ami további pályafutására nézve tragikus fordulatot – száműzetést – jelentett,⁶⁰ érdemes felvillantani azon motívumokat, amelyek Cicerót a perben ilyen határozott fellépésre indították. Cicero maga eljárásának önzetlen és pusztán „morális” okait hangsúlyozza,⁶¹ azonban a szertartás megzavarásáról Atticusnak írott első híradása sem mentes bizonyos cinikus felhangtól.⁶² A Clodiusszal szembeni fellépést a Catilina elleni harc egyik (utólagos) állomásának tünteti fel átfedéseket vélvén felfedezni a 63-as Catilina-összeesküvést és a *Bona Dea*-perben Clodiust támogató elemek között.⁶³ Ezen magyarázat azonban annyiban nem

⁴⁶ Tatum, W. J.: Cicero and the Bona Dea Scandal. *Classical Philology*, 85. 1990. (a továbbiakban: Tatum) 206.

⁴⁷ Baldson 70.

⁴⁸ Att. 1.16.2.; 4-5., Spielvogel, J.: Clodius P. Pulcher – eine politische Ausnahmeerscheinung der späten Republik? *Hermes*, 125. 1997. (a továbbiakban: Spielvogel) 60.

⁴⁹ Baldson 71.

⁵⁰ Schol. Bob. 89.26.

⁵¹ Att. 1.16.2., 2.1.5.

⁵² Ebben az esetben Clodius alibije igen kevésbé plauzibilis és meglehetősen átgondolatlan.

⁵³ Schol. Bob. 85.29.; Quint. inst. 4.2.88.

⁵⁴ Feltételezve, de meg nem engedve Clodius alibijének hitelességét (amit C. Causinius Schola, interamnai vendégbarátja igazolt), a körülbelül 140 km-es utat Rómából lóháton egy nap alatt megtehetette volna.

⁵⁵ Schol. Bob. 86.30., 91.25.

⁵⁶ Att. 1.16.5.; Cass. Dio 37.46.3.

⁵⁷ Att. 1.16.5.

⁵⁸ Fronto: *Epistulae* 22-26.

⁵⁹ Baldson 72.

⁶⁰ Ilyen tekintetben Cicero mellett a *Bona Dea*-per másik vesztese Pompcia volt, ugyanis a botrány jó ügyet szolgáltatott Caesarnak, hogy megszabaduljon (egyébként Clodiusszal folytatott liaisonnal nem gyanúsítható) feleségétől.

⁶¹ Att. 1.18.2.

⁶² Att. 1.12.3.

⁶³ Att. 1.14.5.

tűnik kielégítőnek, hogy Clodius Catilinának – amint látni fogjuk – régi személyes ellensége volt, és maga nem vett részt az összcsekküvésben.⁶⁴

Plutarchos⁶⁵ a következőket jelöli meg annak okaként, hogy Cicero Clodiusra nézve terheltő tanúvallomást tett a *Bona Dea*-perben: Cicerót felesége, Terentia bírta rá ezen lépésre, akinek gyűlölete nem is annyira Clodius, mint inkább annak nővére, Clodia ellen irányult, minthogy Clodia állítólag azt akarta, hogy Cicero váljék el Terentiától, és őt, Clodiát vegye el feleségül. Cicero tanúvallomásával Terentia meg akarta rontani a viszonyt, hogy a lépésre ne kerülhessen sor, Cicero pedig tisztázni akarta magát a gyanú alól. Plutarchos maga is csupán mint szóbeszédet említi a lehetőséget, és jelentős részt a modern kor kutatói is ez alapján utasították el a verziót.⁶⁶ Ennek ellenére érdemes egy vizsgáló pillantást vetni a magyarázatra is. Plutarchos Clodiának Ciceróval kapcsolatos szándékát a 61-es évről datálja. A plutarchosi kronológia olykor igen bizonytalan, ám az esemény, amelyről beszámol, gyakorta történeti tény az időpont hibás meghatározása ellenére is.⁶⁷ A történet valószínűbben tűnik fel, ha nem a 61-es, hanem a 63-as évben kíséreljük meg elhelyezni. Az ekkortájt kötött és tervezett politikai házasságok sorát végigtekintve⁶⁸ 63 végére tehetjük a Clodia és Metellus Celer között létrejövő frigyvet.⁶⁹ Ezzel Metellus Celer bekerült az optimata körökbe, és Pompeius ellenfeléne, Lucullusnak veje lett. Nem zárható ki, hogy az optimata párt tudatosan igyekezett Pompeiustól főbb támogatóit elidegeníteni. Cicero 63-ban lépéskeletet tette a populares ellen, politikailag számottevő emberré vált az optimaták szemében – elképzelhető, hogy ekkor próbálkoztak meg elérni, hogy Cicero váljon el Terentiától, és vegye nőül Clodiát. S ha ezt követően a Ciceróval kötendő – politikailag⁷⁰ ígéretes – házasságot nem sikerült nyélbe ütni, úgy megelégedtek Metellus Celerral; Cicero valószínűleg nem akarta felrúgni házasságát bizonyos időleges politikai előnyökért, s nem tekintette a római előkelő körökben szokásos házassági praxist politikai ütőkártyának.⁷¹ Ám ha a hipotézist nem is fogadjuk el, Plutarchosnak azon gondolata, miszerint Cicerót Terentia vette rá a Clodius elleni tanúzásra, egyáltalában nem tűnik légből kapottnak, ha a két családnak egy korábbi konfrontációját tekintetbe vesszük.⁷² A Terentia és Clodius közötti gyűlölködés 73-ból ered, amikor Clodius Catilinát Fabiával elkövetett iucestummal vádolta (Fabia Vestapapnő volt, és Terentia féltestvére). Catilinát – Catulus segítségének köszönhetően – felmentették, ám az eset Fabia, és ezáltal Terentia családjának hírnevét igencsak megtépázta.⁷³ Az esetről néhány hely áll rendelkezésünkre, így például Sallustius tényként említi az iucestumot,⁷⁴ és Cicerónál is található egy erre vonatkozó utalást.⁷⁵ Feltehetően ösztönzést adott Cicerónak a Catilina elleni fellépésre a 63-ban – az akkori consul, Cicero házában, Te-

⁶⁴ Epstein, D. F.: Cicero's testimony at the Bona Dea Trial. *Classical Philology*, 80. 1986. (a továbbiakban: Epstein) 230.

⁶⁵ Plut. Cic. 29.2-3.

⁶⁶ Baldson 72.; Weinstock, I.: Terentia (nr. 95.) *RE* 4A 1934. (a továbbiakban: Weinstock) 711.

⁶⁷ Dorey, T. A.: Cicero, Clodia, and the pro Caecilio. In: *Caecilia and Rome. Scr* 2, 5. 1958. (a továbbiakban: Dorey) 179.

⁶⁸ Pompeius ekkortájt vált el Muciától, és vette el Caesar leányát Iuliát, Caesar – a Pompeiától való válás után 59-ben Calpurniát vette nőül, 62-ben Pompeius pedig felajánlotta Catónak, hogy házasodjék be a családjába, vö. Plutarchos: Cato minor 30., Plutarchos: Pompeius 44.

⁶⁹ 62 elején írott levelében Cicero Clodiát Metellus Celer feleségéként említi – Cicero: *Ad familiares* (a továbbiakban: ad fam.) 5.2.6.

⁷⁰ Syme, R.: *Roman Revolution*. Oxford, 1939.

⁷¹ Dorey 179.

⁷² Epstein 232.

⁷³ de Benedetti, G.: L'esilio di Cicerone e la sua importanza storico-politica. *Historica*, 3. 1929. 549.

⁷⁴ Sallustius: *De coniuratione Catilinae* (a továbbiakban: Sall. Cat.) 15.1.

⁷⁵ Cicero: *In toga candida* 82.

rentia vezetésével – megtartott *Bona Dea* szertartás, ugyanis a Catilina-összeesküvés⁷⁶ résztvevőit már letartóztatták ugyan Rómában, ám Cicero még nem döntött a sorsuk felől. A *Bona Dea*-ünnepet ülő matronák látták az oltárt fellángolni, ami prodigiumnak⁷⁷ számított, amit az ünnepen részt vevő Vesta-szüzek és Terentia úgy értelmeztek, hogy a *pax deorum*ot helyreállítandó Cicéronak határozottan kell fellépnie az összeesküvőkkel szemben.⁷⁸ A papnőket és Terentiát valószínűleg a Catilina által reputációjára nézve megcsúfolt Fabián csett szégyen is tüzelhetette.⁷⁹ (Azon értelmezési kísérlet, mely szerint a *Bona Dea*-ünnep 62-es meggyalázása Clodius politikai válasza lett volna arra, hogy a 63-as ünnepet Cicero befolyásolására használta fel,⁸⁰ nem tűnik megalapozottnak,⁸¹ egyrészt mert Clodius nem tartozott Catilina hívei közé, másrészt pedig nehezen tételezhető fel, hogy ilyen tudatos politikai koncepcióval rendelkezett volna.)

Mind a Clodiával való házasság feltételezett terve miatti féltékenység hipotézise, mind a Fabiának Catilina és Clodius általi megszegyenyítése miatt érzett gyűlölet ténye egyértelműen jelzi, hogy Terentia nem csekély befolyást gyakorolt Ciceróra a Clodius⁸² ellen teendő tanúvallomást illetően. Clodius is Terentiára kívánta hárítani Cicero fellépésének felelősségét, legalábbis 58-ban néptribunusként ezzel áltatta Cicerót,⁸³ hogy az ne meneküljön el Rómából, és ő így bosszúját jobban kiélvezhesse.⁸⁴ (Caesar ugyan felajánlott Cicerónak egy legatusi posztot, hogy az elhagyhassa Rómát – nem tisztázott, hogy ez Clodiusnak tribunusszá választása előtt⁸⁵ vagy után⁸⁶ történt-e –, ő azonban, noha tisztában volt a veszéllyel, nem távozott.⁸⁷) A következmények, amelyeket sem Cicero, sem Terentia nem sejtettek, kétféle ismertek. Clodius 58-ban tribunus plebisszé választották – ehhez őt egy plebeius családnak kellett adoptálnia, ami Caesarnak mint pontifex maximusnak a hozzájárulásával meg is történt –, és a következő törvényjavaslatot terjesztette elő: mindazokat, akik római polgárt bírósi eljárás nélkül végeztek ki, törvényen kívül kell helyezni. E törvény (amelyet visszaható hatállyal hoztak!) személy szerint Ciceró ellen irányult, aki a Catilina összeesküvés során bírósi eljárás nélkül, ám senatusi jóváhagyással végeztette ki a Tullianumban Catilina öt cinkosát.⁸⁸ Cicero száműzetésbe ment, és porig rombolt palatinusi villája helyén Clodius Libertas istennőnek állíttatott templomot.⁸⁹ „A világtörténelemben nem ez volt az első, s nem is utolsó visszaélés a szabadság nevével, de bizonyára egyike volt a legvisszaszatöbbaknak.”⁹⁰ Minthogy a *Bona Dea* perben tett tanúvallomás 58-ban bcálló végzetes következményeit sem

⁷⁶ Az összeesküvéshez lásd Havas L.: Cicero Catilina elleni első beszéde (Auct. Lat. I.). Budapest, 1967. 5.

⁷⁷ A prodigiumokról általában lásd Zinten, C.: Prodigium. Der Kleine Pauly. München, 1979. IV. 1151.

⁷⁸ Plut. Cic. 20.1-3.

⁷⁹ Weinstock 711.

⁸⁰ Benner, H.: Die Politik des P. Clodius Pulcher. Stuttgart, 1987. 37.; Will, W.: Der römische Mob. Darmstadt, 1991. 48.; Moreau, Ph.: Clodiana Religio. Un procès politique en 61 av. J-C., Paris, 1982. 15.

⁸¹ Spielvogel 59.

⁸² Clodiusnak Cicerónál tett reggeli salutatioja nem jelentette közöttük baráti viszonyt, csupán annyit, hogy még nem váltak nyíltan ellenségek (Epstein 234.), a salutatio nem csak barátok és pártbírák vettek részt (Att. 1.18.1.; ad fam 9.20.3.).

⁸³ Plut. Cic. 30.1-3.

⁸⁴ Epstein 234.

⁸⁵ Att. 2.18.3., 2.19.5.

⁸⁶ Cass. Dio 38.15.2.

⁸⁷ Cicero: De provinciis consularibus 41., 42.

⁸⁸ Uttschenko, I. L.: Cicero. Berlin, 1978. 121.; Trencsényi-Waldapfel I.: Cicero. Budapest, 1959. (a továbbiakban: Trencsényi-Waldapfel) 43.

⁸⁹ A templom Clodius általi botrányos felszenteléséről lásd Köves-Zulauf, Th.: Bevezetés a római vallás és monda történetébe. Budapest, 1995. 65.

⁹⁰ Trencsényi-Waldapfel 43.

Cicero, sem Terentia⁹¹ nem tudhatta előre, eljárásuk nem tekinthető következetlennek, hogy a 61-es perben megkísérleljék elégtételt venni a Fabián keresztül az egész családot 73-ban ért sérelemért.

III. A történeti-politikai helyzet és a Cicero és a gens Clodia között fennálló ellenséges viszony állomásainak áttekintése után fordítsuk figyelmünket a körülmények által létrehozott retorikai szituációra és arra, hogy Cicero hogyan kezeli azt. De Saint-Denis a *pro Caeli*ót a legszellemesebb Cicero-beszédnek nevezi,⁹² ami jelentős részben a beszéd elhangzásának dátumából (április 4.), a *Ludi Megalenses* első napja által nyújtott némiképp visszás helyzetnek komikai eszközökkel való maximális kiaknázásából ered.⁹³ A *Ludi Megalenses* (április 4-10.) a *Magna Mater* (Cybele) ünnepe, akinek a kultuszát 205-204-ben közvetlenül a második pun háború vége előtt hozták be Rómába a Sibylla-könyvek utasítása alapján.⁹⁴ Ekkor a kultusz szék helyébe fordultak,⁹⁵ jelen esetben Attalos pergamoni királyhoz, aki átadta az istennőt megjelenítő fekete követ, és hajót szerelt fel, hogy azzal Rómába vihessék azt.⁹⁶ (Egy másik hagyomány szerint a követ közvetlenül Pessinusból vitték Rómába.⁹⁷) Az istennőt Rómában ünnepi ceremóniával hozták be, a senatus Scipio Nasicát bízta meg, hogy fogadja a *Magna Mater*t,⁹⁸ egyes források szerint a Vesta-papnő Quinta Claudia ártatlanságát bizonyítandó a Tiberisen a homokzátlyon megakadt, követ szállító hajót egymaga indította újra.⁹⁹ Palatinusi templomában is állott Claudiának egy szobra,¹⁰⁰ e templom 191-ben készült el, s ekkor vezették be a *Megalensi*át, és az ennek alkalmával tartott színpadi játékokat (*ludi scaenici*). A *Ludi Megalenses* szertartásán ugyanakkor – miként az egész római Cybele-kultuszban – semmilyen szerepet nem kapott az Attis önszonkítására emlékeztető őrzőgő gallus-tánc,¹⁰¹ ugyanakkor a régészeti leletanyag bizonyítja Attis kultuszának a *Magna Mater*-rel egykorú megjelenését, ugyanis a palatinusi ásatások során 1950-1-ben a Cybele-templom cellájából kis Attist ábrázoló szobrocskák kerültek elő az i. e. 2. századi rétegből.¹⁰² (Ez egyértelműen cáfolja azon álláspontot, miszerint Cybele kultuszát Attisé nélkül vették át Rómában¹⁰³ – miként ez már filológiai alapon is kétségesnek tűnt.)¹⁰⁴

⁹¹ Cicero száműzetése idején Clodia nem szűnt meg Terentiát üldözni (Cacl. 50.), így az végül a Vesta-szüzeknél volt kénytelen menedéket kérni. (Att. 14.2.2.)

⁹² de Saint-Denis, E.: Le plus spirituel des discours cicéroniens: le Pro Caelio. L'Information littéraire, 10. 1958. 105.

⁹³ Salzman, M. R.: Cicero, the Megalenses and the defense of Caelius. American Journal of Philology, 103. 1982. (a továbbiakban: Salzman) 301.

⁹⁴ Latte 258.

⁹⁵ Schmidt, E.: Kulturübertragungen. Gießen 1909. RVV VIII. 2. 1-30.

⁹⁶ Arnobius: Adversus nationes (a továbbiakban: Arnob.) 7.49.; Livius: Ab urbe condita (a továbbiakban: Liv.) 29.10.4., 29.14.5.; Ovidius: Fasti 4.255.; Silius Italicus: Punica 17.1.; Appianus: Hanniballika 233.

⁹⁷ har. resp. 27.; Liv. 29.10.7.; Strab. 12.567.; Arnob. 7.49.; Ammianus Marcellinus: Res gestae 22.9.5.

⁹⁸ Köves-Zulauf, Th.: Zur Empfang der Magna Mater in Rom. Historia, 12. 1963. Kleine Schriften, Heidelberg, 1988. (a továbbiakban: Köves-Zulauf 1963.) 55.

⁹⁹ Suetonius: Tiberius 2.3.; Lactantius: Divinae institutiones 2.7.12.

¹⁰⁰ Tacitus: Annales 4.64.

¹⁰¹ Latte 260.

¹⁰² Köves-Zulauf 1963. 54.

¹⁰³ Roscher, W. H.: Ausführliches Lexikon der griechisch-römischen Mythologie. Leipzig, 1884-1890. 724.; Shatzman, I.: Senatorial Wealth and Roman Politics. Brüssel, 1975.; Altheim, Fr.: Römische Religionsgeschichte. Baden-Baden, 1951-1953. II. 51.

¹⁰⁴ Schmidt, E.: Kulturübertragungen. Gießen, 1909. RVV VIII. 2. 1.30.; Graillet, H.: Le culte de Cybèle. Paris, 1912. 101.

Amint már említésre került, a *Megalensián* kezdettől fogva tartottak színházi előadásokat.¹⁰⁵ A gens Claudia két tagjának a perben való közvetlen érintettségén és a Clodia és Quinta Claudia közötti kontraszt¹⁰⁶ kiemelésén kívül még egy másik „kapocs” állott fenn a *Megalensia* és a család története között: Clodius több alkalommal is megzavarta a *Magna Mater* ünnepét. A második botrányt 56. április 8., 9. vagy 10-én okozta,¹⁰⁷ amikor felfegyverzett rabszolgákkal rohanta meg és foglalta el a színházat, ahol az előadás folyt¹⁰⁸ – ez tehát a pro Caelio elhangzása után néhány nappal történt. Az első incidensre azonban a beszéd hallgatói gondolhattak, és minden bizonnyal gondoltak is, hiszen Clodius 58-ban részese volt egy a pessinusi Cybele-szentély elleni akciónak,¹⁰⁹ amely során Brogitarus, galata fejedelmek, aki Clodius bandáját pénzzel támogatta, Clodius segítségével megszerezte magának a pessinusi Cybele-papi méltóságot (amihez királyi cím járt), elúszván e tisztség legitím betöltőjét és szétzüllesztve a kultuszt.¹¹⁰ Ily módon a *Megalensia*hoz a gens Clodia mind történeti, mind aktuálpolitikai szempontokból szorosan kapcsolódott.

IV. Cicero a beszéd kezdetén mintegy sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy a bírának még az ünnepnapon sem jut osztályrészül pihenés,¹¹¹ és nem nézhetik az éppen akkor folyó színházi előadást. A szónok tehát saját színházi előadást, komédiát rendez nekik,¹¹² amelynek központjába a vád forrásaként meghatározott Clodiát¹¹³ állítja. Ezzel elsősorban nem a vádlott személyét igyekszik a bírák szemében rokonszenvesse tenni, hanem az ellenfél „mozgatórugójára”, az *opes meretriciaere* irányítja a figyelmet,¹¹⁴ s az pedig a hallgatók számára nem lehet kétséges, hogy ki áll a *meretrix* kifejezés mögött: a Dio elleni gyilkossági kísérlet vádjának fő tanúja, a ledér életviteléről ismert római vígözvegy, Clodia Metelli.¹¹⁵ A tényleges vádpontokra – *de vi* – adandó válasz előtt Cicero szükségesnek látja, hogy a Caelius kárára koholt gyalázkodásokra feleljen.¹¹⁶ A *vita ante actára* vonatkozó részből¹¹⁷ a következő fő vádpontok olvashatók ki: Caelius vétett a *pietas* és a *fides* ellen, nem tanúsított apja iránt kellő tiszteletet,¹¹⁸ és Calpurnius Bestiával szemben sem járt el megfelelően, amikor törvény elé idéztette;¹¹⁹ a *luxuria*,¹²⁰ amelyet mind Herennius, mind pedig Clodius Caelius szemére vetett;¹²¹ az ifjúkori kicsapongó életmód;¹²² a politikai természetű megjegyzések: a Catilinához fűződő baráti viszony;¹²³ állítólagos részvétel az összcsekküvésben,¹²⁴ *crimina ambitus*¹²⁵ és

¹⁰⁵ Adamik, T.: Római irodalom az archaikus korban. Budapest, 1993. 10.

¹⁰⁶ Cacl. 34., Nótári 26⁵⁴

¹⁰⁷ Salzman 303.

¹⁰⁸ har. resp. 21-29.

¹⁰⁹ har. resp. 27.

¹¹⁰ har. resp. 28., Köves-Zulauf 1995 7.

¹¹¹ Cacl. 1.

¹¹² Gotoff, H. C.: Cicero's analysis of the prosecution speeches in the pro Caelio: an exercise in practical criticism. *Classical Philology*, 81. 1986. 123.

¹¹³ Cacl. 2.

¹¹⁴ Cacl. 1.

¹¹⁵ Nótári 12⁴

¹¹⁶ Cacl. 3.

¹¹⁷ Cacl. 3-22.

¹¹⁸ Cacl. 4., 18.

¹¹⁹ Cacl. 26.

¹²⁰ Cacl. 4., 17.

¹²¹ Cacl. 27.

¹²² Cacl. 6-14.

¹²³ Cacl. 10-14.

¹²⁴ Cacl. 15.

¹²⁵ Cacl. 16.

a pontifex választásoknál támadás egy senator ellen.¹²⁶ (A „vádak” csoportosítása tetszőleges lehet, azonban sorrendjük jórészt követik Caelius életútját.)¹²⁷

A harmadik rész¹²⁸ a Dio elleni merényletet tárgyalja, ezt Clodia azon kijelentésével támasztja alá a vád, hogy Caelius tőle pénzt szerzett, hogy Luccius rabszolgáit megvesztegesse, majd pedig megpróbált tőle mint terhelő tanútól megszabadulni.¹²⁹ Clodia e két kijelentését önálló vádpontként taglalja,¹³⁰ az *aurum*¹³¹ és a *venenum*¹³² vádakat külön-külön cáfolja meg.¹³³

Cicero egyik – világosan érzékelhető célja az –, hogy a per politikai felhangjait lehetőség szerint tompítsa, többek között ezért nem helyezi előtérbe a Dio ellen elkövetett támadást. A *crimen veneni* kellően ismert, Clodia mellett feltehetően mások vallomása is rendelkezésre állott azon pontban, hogy Caelius megkísérelt mérget átadni Clodia rabszolgáinak. (Érdekes módon Cicero az egész beszéd során nem nyújt más verziót e történet helyett, hanem megelégszik azzal, hogy az ellenfél előadásának következtetlenségeit nevetségessé tegye, és hangsúlyozza azt, hogy a corpus delicti nem áll rendelkezésükre. Ezzel ugyan nem oszlatja el teljességgel a gyanút Caeliusról, de legalább ki tudja ragadni e momentumot eredeti kontextusából.)¹³⁴

Mostani vizsgálódásunk szempontjából lényeges kérdések a beszéd középső részében¹³⁵ vetődnek fel: a *de vita* – vagy *de moribus* – paragrafusok végeztével a szónok a tényleges vádpontokra irányítja tekintetét. A Dio ellen elkövetett orvgyilkosságot néhány mondattal le tudja, utal arra, hogy a gyilkosság szerzője Ptolemaios király volt, akinck az elkövetéshez az időközben felmentett Asicius szolgált eszközzül – ezért nem vetülhet Caeliusra a gyanú árnyéka sem.¹³⁶ Ezt követően hirtelen visszatér a Caelius életvitelére ellen megfogalmazott kifogásokhoz (*deliciarum obiurgatio*);¹³⁷ a kisebb horderejű szabadosságok esetén liberális álláspontra helyezkedik úgy vélvén, hogy az ifjúságnak joga van ahhoz, hogy kitombolja magát, amíg azzal komolyabb kárt nem okoz,¹³⁸ a súlyosabb esetekben pedig arra kéri a bírót, hogy tegyenek különbséget a *res* és a *reus* között, azaz vegyék észre, hogy a felhozott kifogások a korabeli fiatalságot érintik általában, és nem konkrétan Caeliust.¹³⁹ Majd egy határozott *crimen luxuriae*re tér át: a Clodiától szerzett pénz igen bensőséges kapcsolatra enged következtetni, ami viszont keserű szakítással ért véget.¹⁴⁰ Az első pillantásra logikus folytatás (egyfelől tagadhatná e szerelmi kapcsolat létét, másfelől pedig annak hirtelen megszakadása miatt mindenesztül kétségbe vonhatná a két *crimen* hitelességét) helyett Cicero más utat választ: a következőkben¹⁴¹ Clodia tanúvallomásának hitelességét vonja kétségbe azon az ala-

¹²⁶ Cacl. 19.

¹²⁷ Heinze 214.

¹²⁸ Cacl. 51.69.

¹²⁹ Cacl. 63.

¹³⁰ Cacl. 51. Duo sunt crimina una in muliere summorum facinorum, auri quod sumptum a Clodia dicitur, et veneni quod eiusdem Clodiae necandae causa parasse Caclium criminantur. A vád két nagy horderejű bűnről szól, amelyet egyetlen nő ellen követtek el: az aranyról, amelyről azt mondják, hogy Caclius Clodiától kölcsönözte, s a mérgről, amelynek kapcsán azzal vádolják Caclium, hogy azt Clodia megölésére szerezte be. (Nótári 35.)

¹³¹ Cacl. 51.

¹³² Cacl. 56.

¹³³ Stroh 260.

¹³⁴ Stroh 261.

¹³⁵ Cacl. 23-50.

¹³⁶ Cacl. 24.

¹³⁷ Cacl. 27.

¹³⁸ Cacl. 28.

¹³⁹ Cacl. 29-30.

¹⁴⁰ Cacl. 31.

¹⁴¹ Cacl. 32-36.

pon, hogy mint elhagyott és féltékeny szerető nem képes elfogulatlanul megítélni Caeliust. (Ezzel anticipálja az argumentációba¹⁴² tartozó tárgyat – *de vi* –, ami által a *vis* és a *luxuria* egymásba átcsapóan változik a 23-50. paragrafusban: 23-24. *vis*, 25-31. *luxuria*, 32-36. *vis*, 37-50. *luxuria*, 51. *vis*.)¹⁴³

E ponthoz kapcsolódik Heinze kiváló megfigyelése, miszerint a vád konstrukciója első sorban és kizárólag Clodia tanúvallomására épült, így nem ronthatta le ennek hitelét azáltal, hogy Clodiát mint Caelius elhagyott szeretőjét állítja élnék – következésképpen e kapcsolatot csak Cicero hozhatta szóba a perben.¹⁴⁴ Caeliust tehát oly váddal szemben védte meg (hiszen a Clodia-liasion már nem oly általános, mint a felemlített *amores* és *libidines*), amelyet senki nem hozott fel ellene.¹⁴⁵ Mindez annál is inkább helyesnek tűnik, mert nincsen az egész *pro Caeliō*-ban egyetlen olyan pont sem, ahol Cicero Clodia és Caelius szerelmi viszonyát köztudomású ténynek tételezné fel a hallgatóság körében; számos helyen emleget bizonyos általánosan elterjedt híreszteléseket külön-külön mindkét személy szexuális élete kapcsán, ám a kettejük közti kalandot illetően soha. Így tehát Clodia és Caelius egyenként is szabados életvitelét Cicero hozza egy nevezőre, és költ köztük kapcsolatot.¹⁴⁶ A situációt egy Cicerónál kevésbé zseniális védő a következőképp aknázza volna ki: elsőként a *crimen luxuriae* jelentőségét csökkentené, rámutatna a vádak meglehetősen általános voltára és az ifjúságnak a könnyed életvitelre való jogára, másodikként pedig Clodia hitelét vonná kétségbe – ami talán nem is volna oly nehéz, hiszen 56-ban a nép körében már meglehetősen elterjedtek voltak a fivérével, Clodiuszal állítólagosan folytatott vérfertőző kapcsolatáról szóló gúnyversek,¹⁴⁷ s ezáltal megkérdőjelezné, hogy komoly hitelt tulajdoníthat-e egy római bíróság egy *meretrix* tanúvallomásnak. A Cicerónál kevésbé zseniális szónok azonban a következő nehézségekkel találná magát szembe. Hogyan mérhet két mércével, azaz miért oly elnéző Caelius, és miért oly szigorú Clodia ledér életvitelével szemben? (Tény, hogy amíg Caelius csupán fiatal lovag, addig Clodia egy consul özvegye, ám a beszéd esetlegesen hitetlenné válhatna e kettőség által.) Ha Clodia – pontosan életvitel miatt – nem is volna túlságosan hitelesnek számító tanú, ez még nem adna okot arra, hogy féltetlenül hazudjon. És egyáltalában miért lett volna kapható arra, hogy Caelius ellen hamis vallomást tegyen?¹⁴⁸

Cicero briliáns konstrukcióval húzza ki az esetleges ellenvetések méregfogát: Hogyan is állna a dolog, ha Clodia Caelius szeretője lett volna? A Caeliusszal szembeni morális averziók élt éppenséggel elveszi azon tény, hogy egy Clodia-féle nővel *adulterium* nem is lehetséges, hiszen ez az *amores meretricii* közé sorolható. Ezzel pedig egy csapásra megoldódik Clodia tanúvallomásának okára vonatkozó kérdés: az elhagyott szerető bosszúért liheg, és ezért tesz hamis vallomást, tehát az nem értékelhető. Ugyanakkor első látásra nem áll túlságosan nagy háttér Cicero rendelkezésére, hogy „létrehozza” a Caelius és Clodia közti szerelmi viszonyt: mindketten a Palatinuson laknak, és nem éppen askztikus életvitelükről nevezeteseek. A szónok azonban talál még egy pontot: a vád állítása szerint Clodia pénzt adott Caeliusnak, aki később meg akarta Clodiát mérgezni (*aurum et venenum*); Cicero – kézenfekvőnek tűnő – konstrukciója szerint mindekre csak egy igazán bensőséges kapcsolat és egy viharos szakítás miatt kerülhetett sor. Ám a dilemma még így is nehezen oldható fel: vagy igazak a vád állításai, és akkor Caelius bűnös a Dio elleni merényletben, vagy nem igazak, s akkor nem hozható létre a Caelius-Clodia liasion. Cicerónak tehát fel kell mentenie a vádlottat (*luxuria*), és hitetlenné kell tennie Clodia vallomását (*vis*). Ha kettejük viszonya szé-

¹⁴² Cacl. 51-69.

¹⁴³ Stroh 266.

¹⁴⁴ Heinze 228.

¹⁴⁵ Heinze 245.

¹⁴⁶ Stroh 272. (Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy Clodia és Caelius ne folytathattak volna titkos szerelmi viszonyt, csupán azt teszi világossá, hogy az szemmiképpen sem lehetett Róma-szerte ismert.)

¹⁴⁷ ad. Q. fr. 2.3.2.

¹⁴⁸ Stroh 274.

les körben ismert lett volna, úgy Cicerónak a *luxuria*-pontot a *de vita ac moribus* részben, a Clodia elleni támadást a *crimen de vi* részben kellett volna elhelyeznie, így azonban a *crimina auri et veneni* pontokban foglalkozik Clodia hitelével, s építi fel és manipulálja a Clodia-Caelius viszonyt.¹⁴⁹

Tekintsük át, hogyan hozza létre e kapcsolatot a szónok: a beszéd elején (1 sqq.) Clodiát még nem nevezi meg, csak az *opes meretriciae*t említi, amelyre jól – és felcsigázóan – rímel az *intolerabilis libido* és a *nimis acerbum odium* (2). Amikor Caeliusnak a Palatinusra költözését említi, már világosabban fogalmaz: (18) Quo loco possum dicere id quod vir clarissimus, M. Crassus, cum de adventu regis Ptolemaei querceretur, paulo aute dixit: „utinam ne in nemore Pelio ...” ac longius mihi quidem contextere hoc carmen liceret: „nam numquam era errans” hanc molestiam nobis exhiberet „Medea animo aegro, amore saevo saucia ...” – Ehelyütt én is elmondhatom, amit a kiváló férfiú, M. Crassus midőn Ptolemaios király jövetelét felpanaszolta, kevésel azelőtt mondott: „Bárcsak Pelion ligetében (a hajó) ne...” s még tovább is idézhetném a verset: „Ugyanis akkor az úrnő bolygva...” okoz nekünk gondot „Medea sajjó szívvel, kegyetlen szerelemtől megszebeve.”¹⁵⁰ Cicero itt az ismert Medea-motívumot használja fel, ami a per során már néhányszor előkerült, hiszen Atratinus Caeliust pulchellus Iasonnak nevezte, s utalt a kölcsönzött arany kapcsán az aranygyapjú történetére,¹⁵¹ Caelius pedig Pelia cincinnatusnak titulálta Atratinust.¹⁵² Tovább is fűzi a gondolatot: hanc Palatinam Medeam migrationemque hanc adulescenti causam sive malorum omnium sive potius sermonum fuisse – e palatinusi Medea s e költözés voltak ezen ifjú számára minden rossznak vagy még inkább minden szóbeszédnek okai.¹⁵³ A pénz és mérgezmotívumot (30 – duo sunt autem crimina, auri et veneni) a *luxuria* tárgykörébe utalja, s ebből kíván Clodia és Caelius kapcsolatára következtetést levonni. Ha ezt azonban expressis verbis kimondaná, úgy elismerné, hogy a vádak igazak.¹⁵⁴

Az ellenfél vádpontjait Cicero egy „*ut dicitur*” kitételrel megismétli, ám csak annyiban engedni őket valósznak és igaznak feltűnni – helyesebben függőben tartja a rájuk adandó választ –, amennyiben céljainak megfelel.¹⁵⁵ Itt idézi meg az alvilágból Appius Claudius Cac-

¹⁴⁹ Stroh 275.

¹⁵⁰ Nótári 19.

¹⁵¹ Münzer 136³

¹⁵² Quint. inst. 1.5.61.

¹⁵³ Nótári 20.

¹⁵⁴ Stroh 278.

¹⁵⁵ Két vádpontunk van: az arany és a mérge; ezeknek kapcsán egy és ugyanazon személyről van szó. Azt mondják, az aranyat Clodia adta, a mérget pedig azért szerezték, hogy Clodiának adják be. Minden más állítás rágalom és nem vád, inkább illik arcátlan civakodáshoz, mint közbíráshoz. „Házasságtörő, szemérmetlen, szavazatokkal üzérkedő” – ezek gyalázkodások, nem vádak. Ezen gyanúsításoknak semmiféle alapja, semmiféle támpontja nincsen. A dühödtté váló vaktában és bizonyosság nélkül szórta szitkait. (31) E két vádpontnak azonban már látom a forrását, látom a szerzőjét, látom magát a pontosan megnevezhető személyt. Caeliusnak aranyra volt szüksége, Clodiától kapott, tanúk nélkül kapta, addig tartotta meg, ameddig csak akarta. Ebben egy bensőségesen bizalmas viszony egyértelmű jelét látom. Ugyanőt Caelius meg akarta ölni; mérget szerzett, felbérelte a szolgákat, meghatározta a helyet, s a mérget titokban oda elvitte. Ebben megint csak hatalmas gyűlöletet látok, ami egy kíméletlen szakítás folytán keletkezett. Ezen perben, bírák, az egész ügy Clodia körül forog, e nemcsak hogy híres, hanem igen hírhedt nő körül, akiről nem mondok semmi mást, hogy a vádakat visszaverjem. (32) Te pedig, Gnaeus Domitius, kiváló bölcsességednél fogva belátod, hogy most egyedül ezzel a nővel van dolgunk. S ha nem maga mondaná, hogy aranyat kölcsönzött Caeliusnak, s nem vádolná meg ugyanőt azzal, hogy az mérget készített számára, arcátlanul járunk el vele szemben, ha mint úri hölgyet másként nevezjük, mint ahogy azt egy úrnő méltósága megköveteli. Ha viszont ettől a nőtől eltekintünk ezen ügyben, nem marad ellenfelcinknek egyetlen vádpontja, semmiféle eszköz arra, hogy M. Caelius ellen támadást intézzenek; s mi mást kell tennünk nekünk védőknél, hacsak nem azt, hogy visszaverjük azokat, akik bennünket támadnak? S ezt jóval erélyesebben tenné, ha nem gátolna benne

cust (prosopopoiia), ami semmiképpen nem a genus grandéhez tartozó cszköz¹⁵⁶ jelen esztünkben,¹⁵⁷ hanem komikus momentumokban¹⁵⁸ nem szűkölködő fogás, hogy az ősi római erényeket összevethesse Clodia életvitelével. Látszólag ez nem szolgálja a védelmet, hiszen a megidézett ő meg van győződve az *aurum et venenum* vád igazságáról,¹⁵⁹ az agg censor beszéde viszont immár egyértelműen beletáplálja a bírák fejébe Clodia és Caclius kapcsolatának tényét és Clodia romlottságát.¹⁶⁰

Ezt követően kerülhet sor Clodia tekintetében a *reprehensio testisre*, amely Clodiát mint féltékeny, elhagyott szeretőt mutatja be, Cacliusról pedig bebizonyítja, hogy nem *adulter*, csak *amator*. Az előző szereposztásnak (előbb Cicero, majd Appius Claudius Caecus beszélt) megfelelően itt is maga a szónok, majd P. Clodius Pulcher nyilatkozik meg, ezzel Cicero a bizonyítási felelősséget jórészt áthárítja a két megidézett személyre. Cicero taktikája itt még világosabbá válik: „Ha a mérge és az arany vádja igaz, akkor Clodia Caclius szeretője volt – ha a szeretője volt, úgy tanúvallomása értéktelen, tehát a mérge és az arany vádja nem bizonyított.”¹⁶¹ Tehát a mérge és az arany vádja, amit Cicero foglalt így össze, hogy megalkot-hassa a *liaison*-t, immáron feleslegessé vált, tehát el kell tüntetni, méghozzá feltűnés nélkül, hogy a bírák ne emlékezzenek arra, hogy milyen premisszákon alapult a következtetésük.¹⁶²

azon ellenséges viszony, amely köztem és a nő férje között fennáll – bátyja közt akarom mondani, itt mindig megbotlik a nyelvem. Most tehát mérséklettel fogok eljárni, s nem megyek tovább, mint arra védői kötelességem és maga az ügy kényszerít: ugyanis sohasem szándékoztam nővel ellenséges viszonyt fenntartani, különösképp azzal a nővel nem, akit általánosan inkább mindenki barátnőjének, semmint bárki ellenségének tartanak. (Nótári 24.)

¹⁵⁶ Quint. inst. 12.10.61.

¹⁵⁷ Geffcken, K.: *Comedy in the pro Caclio*. Leiden, 1973. (a továbbiakban: Geffcken) 18.

¹⁵⁸ Például az utalás Appius Claudius vakságára: (33) *minimum enim dolorem capriet qui istam non videbit*.

¹⁵⁹ (33) Ám előbb megkérdem tőle magától, miként kívánja inkább, hogyan viselkedjek veled, zordul, szigorúan, régi szokás szerint, avagy kedvesen, elnézően és udvariasan. Ha régiesen komor hangon és stílusban szólok, akkor meg kell idéznem valakit az alvilágból, a szakállas atyák közül, s nem egy olyat, akinek csinos szakállá van, amelyet Clodia az ifjakon szeret, hanem valakit, aki olyan félelmetes szakállal visel, mint amit a régi szobrokon és az ősök képmásain látunk, hogy majd ő dorgálja meg a nőt, s helyettem beszéljen, nehogy Clodia még rám haragudjon meg. Jelenjék meg tehát valaki az ő saját családjából, talán leginkább ama nagy Appius Claudius Caecus, neki fog ez még a legkevésbé fájdalmat okozni, hiszen nem fogja látni a nőt. Ha ő megjelenne, bizonyára így támadna rá, és így beszélne: „Asszony, mi dolgod neked Cacliusal, ezzel a suhannal, egy idegennel? Miért voltál vele oly bensőséges kapcsolatban, hogy aranyat kölcsönöztél neki, majd pedig oly ellenséges viszonyban, hogy mérgétől kelljen félned? Nem láttad atyádat, nem hallottad, hogy nagybátyád, nagyapád, dédapád, ükapád és szépapád mind consulok voltak? (34) Nem emlékszel, hogy röviddel ezelőttig Q. Metellusnak voltál feleség, azon kiváló, bátor, s hazáját mindenkifelett szerető férfiúnak, aki épphogy csak kilépett háza küszöbén, s erényével, dicsőségével és tekintélyével felülmúlt szinte minden polgárt? Nagy tekintélyű nemzetség sarjaként egy dicső családba mentél férjhez, miért voltál oly bizalmas viszonyban Cacliuszal? Rokonságban, sógorságban, baráti viszonyban állt férjeddal? Egyik sem. Mi más volt ezt hát, mint könnyelműség és élvhajzás? S ha már férfi őscid képmásai nem voltak rád hatással, nem intett legalább nősarjamban, a neves Quinta Claudia arra, hogy házunk asszonyainak jeles dicsőségét buzgón kövesd; sem ama híres Vesta-szűz, Claudia, aki triumphust tartó atyját átölelve nem engedte, hogy azt az ellenséges néptribunus lerántsa kocsjáról? Miért voltak rád nagyobb hatással fivéred vetkci, mint az atyai és ósytjai erények, amelyek az én időmtől fogva családunk mind férfi-, mind nőtagjaiban megmutatkoztak? Azért akadályoztam meg a Pyrrhussal kötendő békét, hogy te nap mint nap parázna szerelmekre köss megállapodásokat, azért láttam el Rómát vízzel, hogy te azt fajtalan célokra használd, azért építettem utat, hogy te azon idegen férfiak kíséretében sétálj? (Nótári 25.)

¹⁶⁰ Stroh 282.

¹⁶¹ Stroh 282.

¹⁶² (35) De miért is beszéltettem, bírák, egy ilyen tekintélyes szereplőt, hogy attól kelljen tartanom, a nevezett Appius Caecushoz fordul, s cenzori szigorával őt is vádolni kezdi? Ám ezt későbbre halasztom,

A *crimina auri et veneni* belcolvadnak a *crimen luxuriae*-be, és a beszéd további részében már így kerülnek említésre. A Clodius szájába adott beszédben már ténynek számít, hogy Clodia Caelius szeretője – míg Appius Claudius csupán különféle gyanújelcsekből következtetett erre.¹⁶³ (A két szereplő informáltsága megfelel a hallgatók látszólagos tudásszintjének.) Clodius meglehetősen szabadosan részletezi a szerelmi viszonyt – s czáltal Cicero halálos csapást mér Clodia vallomására.¹⁶⁴

A *pro Caelio* 30-36. paragrafusainak szerkesztésében több egymás mellett futó szálát láthatunk; a tartalom szempontjából: 30-32. hipotetikus következtetés az aranyból és a mérgeből a viszonyra és a szakításra (a beszélő itt Cicero), 33-34. a tényleges (immáron nem hipotetikus) következtetés, a beszélő Appius Claudius Caccus, 35. hipotetikus következtetés a viszonyból és a szakításból Clodia vallomásának hiteltelenségére (a beszélő ismét Cicero), 36. tényleges következtetés Clodius által; a bizonyítás valódi célja tekintetében: 30-34. a viszony létének bizonyítása, 35-36. Clodia hitelének lerombolása; a színleg bizonyítandó tények szempontjából: 30-31. Caelius felmentése a *crimen luxuriae* alól, 32-36. Clodia hitelének lerombolása.¹⁶⁵ Ezek után megszabadítja Caeliust az *adulter* jelzőtől, hiszen bizonyította, hogy Clodia nem római matronához méltó életet él, s így c nővel, egy *meretrisszel* nem lehet *adulteriumot* elkövetni. (Az erre vonatkozó pontokban¹⁶⁶ Cicero ugyan nem említi név szerint Clodiát, és az értéklés megfogalmazása is némiképp hipotetikus, ám később kimondja, hogy Clodia *meretricio more* él.¹⁶⁷) E válasszal a szerepeltett két atya gondolataira felel a szónok, ám abban mindkét – a színpadon és a liberális – apa egyetért,¹⁶⁸ hogy a fiatalságnak mindig is engedélyezve volt bizonyos szabadosság, s e szabadosságnak része lehet a Clodia-féle nőekkel folytatott viszony is, ami az *amores meretricii* sorába tartozik.¹⁶⁹

A Clodia-affér bemutatása során Cicero számos alkalommal él a humor és az irónia szónoki eszközeivel. Helyénvalónak tűnik tehát áttekinteni, hogy milyen helyet foglalt el a humor és az irónia mint szónoki eszköz az antik ékesszólás elméletében, ezen belül pedig külö-

bírák, s erősen bízom abban, hogy M. Caelius életvitelét a legszigorúbb bírálókkal szemben is igazolni tudom. Te pedig, asszony – most már én beszélek veled, anélkül, hogy más szereplőt szólaltatnék meg –, ha mindazt, amit teszel, amit mondasz, amit felhánytorgatsz, amit tervezel, s amivel Caeliust vádolod, bizonyítani kívánod, meg kell magyaráznod és fel kell fedned e különösen nagy bizalmasság, szoros kapcsolat és bensőséges viszony körülményeit. A vádlók ugyanis élvhajzásról, szerelmeskedésről, házasságtörésről, Baiacról, pajzán fürdőzésről, tivornyázásról, dalolásról, zenélésről és csónakázásról fecsegnek, s értsünkre adják, hogy a te beleegyezéseddel beszélnek minderről. Ezen állításokat, mint-hogy te valamely meggondolatlan és fékkevesztett szándékkal a fórumra s a bíróság elé akartad vinni, vagy vissza kell vonnod és hamisnak kell nyilvánítanod, vagy pedig be kell ismerned azt, hogy sem vádjaid, sem tanúvallomásod nem érdemelnek hitelt. (Nótári 27.)

- ¹⁶³ (36) Ha viszont szívesebben vennéd, ha udvariasabban járnék el veled, hát úgy fordulok hozzád. Elküldöm ezt a durva és már-már falusias vénembert; kortársaid közül választok valakit, talán legifjabb fivéredet, aki e tekintetben tökéletes világfi; aki téged mindenek felett szeret, és aki mint kistfiú, nem tudom, mi okból, azt hiszem azért, mert félnék volt, s rettegett a kísértetektől, gyakran veled, nővéredel bújít ágyba. Képzeld el tehát, hogy ő beszél hozzád: „Miért csapsz ekkora hűhót, nővérem? Mit balgáskodsz? „Miért csinálsz nagy kiabálva bolhából clefántot?” „Megakadt a szomszéd ifjún; sudár termete, ragyogó arca és tekintete megragadott, gyakrabban akartad látni, sűrűbben voltál vele a parkban; te, a nagyvilági nő, a vagyonoddal magadhoz akartad láncolni a takarékos és fukar atya hatalom alatt levő fiát. Nem voltál erre képes; engedetlenkedett; elutasított; elküldött, úgy gondolta, nem érnek annyit az ajándékaid. Válassz egy másikat! Vannak a Tiberis partján a helyet gondosan kiválasztva telepített kertjeid, ahová az egész fiatalság eljár úszni; ott mindennap van lehetőség arra, hogy valakit kiválassz. Miért akaszoksz rá arra, aki elutasít? (Nótári 28.)

¹⁶⁴ Stroh 284.

¹⁶⁵ Stroh 286.

¹⁶⁶ Cacl. 38., 49.

¹⁶⁷ Cacl. 57.

¹⁶⁸ Cacl. 37.

¹⁶⁹ Stroh 289.

nösen a *Corpus Ciceronianum*ban. A tréfa, a geloiu hasznosságáról először Gorgias szólott, aki szerint az ellenfél komolyságára tréfával, tréfájára komolysággal kell felelni, és hatását ily módon lerontani,¹⁷⁰ amint ezt Aristoteles is idézi.¹⁷¹ Itt tesz utalást Aristoteles arra, hogy a Poétikában már kifejtette, hány fajtája van a nevetségességnek; ám a Poétikának azon része, melyben a komédiát tárgyalta, elveszett. Megjegyzi, hogy ezeknek egy része illik a szabad emberhez, másik része pedig nem, tehát a szónoknak az előbbiekkel kell élni.¹⁷² Arról, hogy több görög rétor is foglalkozott a humor kérdésével, Cicerónál olvashatunk.¹⁷³ Ezen görög írások azonban nem maradtak ránk.¹⁷⁴ Quintilianus alapvető különbséget lát a szellemesség és a humor tekintetében az antik ékesszólás két legnagyobb alakja, Demosthenes és Cicero között, ugyanis míg Demosthenes híjával volt a kedélynek, addig Cicero nem tudott szellemességben mértéket tartani.¹⁷⁵ Cicero az *Oratorban*¹⁷⁶ kitér, a *De oratore*ban pedig kiemelten értekezik¹⁷⁷ a szellemesség, a vicc és a humor kérdéseiről. Forrásként saját szónoki gyakorlata, római viccgűjtemények¹⁷⁸ és peripatetikus írások szolgáltak.¹⁷⁹ Felszabadított írónoka, Tiro – vagy valaki más – három könyvben összefoglalt példatárát adott ki e tárgyról.

Az értekezést Cicero azon kijelentéssel kezdi, mely szerint igen gyakran kellemes és kíválóan hasznos dolog a vicc és a humor,¹⁸⁰ majd azzal folytatja, hogy ő maga is látta, hogy a percekben sok mindent el lehet érni szellemességgel.¹⁸¹ Cicero öt kérdésre keres a nevetéssel kapcsolatban választ: Mi a nevetés? Honnan ered? A szónok kívánjon-e vidámságot teremteni? Meddig mehet el? Milyen fajtái vannak a ridiculumnak?¹⁸² Az első kérdés a dialógus egyik szereplője C. Iulius Caesar Strabo szerint nem tartozik a tárgyhoz;¹⁸³ a másodikra Aristoteleszel felel, miszerint a ridiculum a rút és torz tulajdonságok által meghatározott területeken alkalmazandó.¹⁸⁴ A harmadik kérdésre egyértelműen igenlő választ kapunk.¹⁸⁵ A negyedik kérdésre a következőt feleli: sem a különös elvetemültségből, sem a súlyos szerencsétlenségből nem úzhat a szónok tréfát,¹⁸⁶ hasonlóképpen nem válhat gúny céltáblájává egy közkedvelt, köztiszteletben álló ember sem.¹⁸⁷ A legfőbb törvény tehát a mértéktartás.¹⁸⁸ Az ötödik kérdésre adott feleletből megtudjuk, hogy a vicc egyik fajtáját a dolog maga, a másikat pedig a megfogalmazás adja.¹⁸⁹ Ezt követően megjelöli a ridiculum azon forrásait,

¹⁷⁰ Gorgias frg. 82b 12d-k (II 303.)

¹⁷¹ Aristoteles: *Ars rhetorica* (a továbbiakban: *Arist. rhet.*) III. 1419b.

¹⁷² *Arist. rhet.* III. 1419b.

¹⁷³ Cicero: *De oratore* (a továbbiakban: *De orat.*) 2. 217.; *Quint. inst.* 6.3.5.; vö. Barwick, K.: *Das rednerische Bildungsideal Ciceros*. Berlin, 1963. (a továbbiakban: Barwick) 73.

¹⁷⁴ Diogenes Laertiosztól (5. 46.) és Athenaiosztól (8. 348a) értesülünk arról, hogy Teophrastos is írt egy *Peri geloiu* című művet.

¹⁷⁵ *Quint. inst.* 6.3.1-3., *Or.* 26.90.

¹⁷⁶ *Or.* 87.

¹⁷⁷ *De orat.* 2.216-289.

¹⁷⁸ Cicero maga említ egy Cato Maiornak tulajdonított gyűjteményt, amelyet felhasznált: *De orat.* 2.271.

¹⁷⁹ A források kérdéséhez bővebben lásd Arndt, E.: *De ridiculi doctrina*. Diss. Bonn, 1904.; vö. Barwick 79.

¹⁸⁰ *De orat.* 2.216.

¹⁸¹ *De orat.* 2.219.

¹⁸² *De orat.* 2.235.

¹⁸³ *De orat.* 2.235.

¹⁸⁴ *De orat.* 2.236. Aristoteles komédiaelméletéhez bővebben lásd Cooper, L.: *An Aristotelian Theory of Comedy*. New York, 1922.; Cooper, L. Gudemann, A.: *Bibliography of the Poetics of Aristotle*. New Haven, 1928.

¹⁸⁵ *De orat.* 2.236.

¹⁸⁶ *De orat.* 2.237.

¹⁸⁷ *De orat.* 2.237.

¹⁸⁸ *De orat.* 2.238., *Quint. inst.* 6.3.28-31.

¹⁸⁹ *De orat.* 2.240.

amelyekből a szónok méríthet,¹⁹⁰ és amelyekből nem.¹⁹¹ A nevetést például a vice esetében legtöbbször az váltja ki, hogy a szónok olyasmit mond, amire senki sem számított, ilyenkor saját tévedésünkön nevetünk.¹⁹² A tökéletes szónok (*perfectus orator*) ideájának meghatározása során¹⁹³ Cicero három stílusnemet jelöl meg – az egyszerűt, a közepest, a fennköltet – és megjegyzi, hogy noha az egyes stílusnemekben külön-külön ki is tűntek némelyek, ám igen kevesen értettek mindegyikhez egyaránt.¹⁹⁴ Az Oratorban Cicero mindhárom stílusnem elméleti megalapozását megadja, ám kiemeli, hogy az egyszerű stílusnak egyéb jellemzői mellett (a prózaritmus és a körmondat kerülése, a hiátus elhagyása, a munditia és az elegancia, mind az ékesség, mind a szó- és a gondolatalkalmazatok alkalmazásában való mértéktartás)¹⁹⁵ legsajátosabb vonása a szellemesség és az éles nyelvűség. A szónoknak ezek alkalmazása során ügyelni kell arra, hogy ne okozzon orvosolhatatlan sérelmeket, valamint hogy csupán ellenségcibe döfjön fullánkokat, ám ezt is mértékkel kell tennie, s ne folyvást, s ne mindegyiket, s ne akárhogyan sértse. Ezt mondja a legtisztább atticizmusnak, noha különösebb eleganciát e téren az újabb atticisták közül senki sem ért el.¹⁹⁶

A római komédia számos lényeges elemére Segal mutatott rá, aki szerint a *negotium* és az *industria* által uralt római hétköznapiok tökéletes ellentétéként jelenik meg az ún. plautusi nap, amelynek fő jellemzője a *ludus* és a *voluptas*.¹⁹⁷ A forumi tevékenység szünetelt a színdarabok bemutatásának idején (*Ludi Romani*, *Ludi Apollinares*, *Ludi plebei*, *Ludi Megalenses*¹⁹⁸), tehát egyfajta felmentés lépett életbe az egész római létet átható *gravitas* alól. A komédiában minden szereplő kilép hétköznapi világából, az ifjak nem engedelmeskednek apjuknak, a matrónák nem követik férjük akarát, a rabszolgák pedig büntetlenül oktatják ki urukat. A nevelés olykor az outsider ellen irányul, aki ha elfogadja a kritikát, beépül a társadalomba, míg ha változatlanul kívülálló marad, a darab kerékkötőjeként kirekesztetik.¹⁹⁹ A plautusi humor „kárvallottjai” gyakorta a *miles gloriosus*ok és a Cato Maior-szerű konzervatív, puritán figurák, Terentiusnál szerfelett kedvelt motívum a szigorú apák és életvidám fiúk közti ellentét (az apák legtöbbször „megjavulnak” és tolerálni kezdik fiuk életvitelét).²⁰⁰ A Cacliana 37. és 38. paragrafusában a két apatípus syncresisében Cicero Caecilius és Terentius komédiáiból idézi két apa szavait, az előbbi zord és kemény, az utóbbi – nem véletlenül származik az idézet az *Adelphoe*ból, Micio beszédéből²⁰¹ – jóindulatú és elnéző. A két apa szavai némiképp rokoníthatók az előző paragrafusokban megidézett két szereplővel, Appius Claudius Caecusszal és P. Clodius Pulcherrel, és hatásos párhuzamot képeznek a Cicero és szellemi-lelki fia, Caelius közötti kapcsolattal, ami határozott ellentéte Clodia és öccse-férje, Clodius viszonyának.²⁰²

Clodia jellemzésében – amint már említettük – a szónok Ennius *Medea exul* című tragédiájából idéz, s a tragikus alaphangú sorokat használja fel komikus hatás elérésére.²⁰³ Így vá-

¹⁹⁰ De orat. 2.269., 280., 289.

¹⁹¹ De orat. 2.251.

¹⁹² De orat. 2.255.

¹⁹³ Adamik, T.: Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig. Budapest, 1998. (a továbbiakban: Adamik) 121.

¹⁹⁴ Or. 20.

¹⁹⁵ Adamik 1998. 130.

¹⁹⁶ Or. 89.

¹⁹⁷ Segal, E.: Roman Laughter. Cambridge, 1968. (a továbbiakban: Segal) 42.

¹⁹⁸ Adamik 1993. 103.

¹⁹⁹ Frye, N.: Anatomy of Criticism. New York, 1969. 163.

²⁰⁰ Segal 70.

²⁰¹ Terentius: Adelphone 120-121.

²⁰² Geffcken 23.

²⁰³ Clodiát *Medea* mellett egy másik nem éppen pozitív mitikus nőalakhoz is hasonlították, nevezetesen Clytaemnestrához, ám ezt a beszédben nem halljuk így Cicero szájából, a quadrantaria Clytaemnestra gúnynevén Caeliustól származott. (Quint. inst. 8.6.53.)

lik Caelius Iasonná, annak Clodia-Medea szomszédságába költözése mitikus utazással, az elhagyott vígözvegy pedig varázslónővé.²⁰⁴ A 61-69. paragrafusban a tégely átadásának kalandját ábrázolja, már nem is annyira a komédia, mint inkább a *mimus* szellemében – a *mimus*-ban, s ez Clodiának mint *meretrix*-nek a jellemzése szempontjából igen jelentős, prostituáltak léptek fel a színpadon.²⁰⁵ A *comedia dell' arte*-szerű, meghatározott történettel nem rendelkező *mimus* nem volt éppenséggel erkölcsnemesítő jellegű szórakozás, a *risus mimicus*-ban kifejeződő hatást gyakorta obszcenitása által érte el. Tematikájának sarkalatos pontját képezte a házasságtörés és mérgezési kísérletek²⁰⁶ – ennek megfelelően jellemzi a fürdőben történeteket Cicero *obscenissima fabulaként*.²⁰⁷ A *pyxis* átadását és megszerzését célzó történeteket *muliebre bellumként* ábrázolja, amelynek során Clodia *imperatrix* lesz, emberi pedig trójai falóban rejtőzködő provincia.²⁰⁸ Clodia *meretrixként* való jellemzése²⁰⁹ tökéletes ellentétet képez az otthonnak tisztaságát őrző engedelmes és erkölcsös matrona²¹⁰ képével. Clodiának egész megjelenése és viselkedése *meretrix*-hez illő,²¹¹ nem *mater familias*,²¹² ám familiarisai a rabszolgái és a fürdőmester,²¹³ aminek kapcsán Cicero kétszer is utal a *quadrantaria* gúnynévre.²¹⁴ Plutarchos szerint azért ragadt rá e titulus, mert szeretőitől egy quadrantst kapott fizetségül,²¹⁵ Caelius pedig Quadrantaria Clytaemnestra névvel illeti.²¹⁶ Caeliust kéjnlői segédlettel, *opibus meretriciis*²¹⁷ támadják, Clodia tehát egyfajta *miles gloriosus*-ként vezeti szeretőit.²¹⁸

Cicero pályájának számos diadalmasabb és történelmet inkább formáló pontja volt, ám – amint ez talán az itt megtegyt néhány utalásból is kitűnt – kevés olyan pillanata, amelyben szónokként ily csillogó színjátékot és zseniálisan felépített kompozíciót tárhatott a bírák elé, mint az 56-os év *Megalensiján*. A beszéd eredménye nem maradt el, Caeliust természetesen felmentették, s a per nagyszerű alkalmat szolgáltatott Cicerónak arra, hogy – még ha csupán részint és pusztán verbálisan is – megtorolja Clodiusnak és Clodiának ellene sorozatosan elkövetett gazságait.

²⁰⁴ Geffcken 15.

²⁰⁵ Lact. inst. 1.20.10

²⁰⁶ Ox. Pap. 3.413.

²⁰⁷ Cacl. 69.

²⁰⁸ Geffcken 25.

²⁰⁹ Cacl. 49.

²¹⁰ CIL 1.1007. Hospes, quod deico paullum est, asta ac pellege. Heic est sepulcrum hau pulcrum pulcrae feminae: nomen parentes nominarunt Claudiam. Suom mareitum corde deilexit souo: gnatos creavit: horunc alterum in terra linquit, alium sub terra locat. Sermone lepido, tum autem incesso commodo. Domum servavit. Lanam fecit. Dixi, Abei.

²¹¹ Ennek jellemzése vö. Plautus: Miles gloriosus 872.

²¹² Cacl. 32., 57.

²¹³ Cacl. 62.

²¹⁴ Cacl. 62., 69.

²¹⁵ Plut. Cic. 29.

²¹⁶ Quint. inst. 8.6.53.

²¹⁷ Cacl. 1.

²¹⁸ Geffcken 38.

NÓTÁRI, TAMÁS

*Medea Palatina*Notes on Cicero's *Caeliana* with special regard to the person of Clodia

The essay aims at highlighting some aspects of the speech Cicero made in defence of *M Caelius Rufus* in April 56 BC, on the first day of *Ludi Megalenses*. *Pro Caelio* is an important stage in Cicero's fight against *Clodius* (and his clan), a fight that had a number of effects, sometimes fatal, on the life of the great orator as well as on the political events of the final years of the republic. The first stage of the hostile relationship can be dated to 73, when Clodius dealt a shattering blow on Cicero's wife Terentia by accusing the latter's half-sister, the Vestal priestess Fabia of *incestum*. It was this insult, among others, that Cicero wished to revenge in 61, partly at the urging of Terentia, by his testimony against Clodius in the *Bona Dea* case, which, however, did not have the desired effect since Clodius was acquitted. Clodius responded by supporting Cicero's exile in 58 and destroying his house on *Palatinus*. In 56, due to a peculiar coincidence of political and private circumstances, Cicero had the opportunity to deal an annihilating blow in *Caeliana* on Clodius' sister Clodia, whom he mocked with murderous satire during the trial, employing the means of the Roman theatre, in particular of comedy, thereby producing a kind of theatrical performance in the *Megalensia*, the season for *ludi scaenici* anyway. (Although it is not part of the history of *pro Caelio* under discussion here, we mention that in 52 Cicero would defend Milo, who had killed Clodius during street fights.)

Cicero's career probably had several more glorious and historical points, but few moments only when, as it will hopefully have transpired from the few remarks above, he was able to present, as an orator, such a brilliant theatre and ingenuously structured composition before the judges as he did in the *Megalensia* of 56 BC. The speech, of course, had the proper effect, *Caelius* was acquitted, and the trial gave Cicero an excellent opportunity to revenge, if only partially and verbally, the series of injuries that Clodius and Clodia had inflicted upon him.